

DİNDE YENİLİKÇİLİK ÖLÇEĞİNİN GELİŞTİRİLMESİ: GÜVENİRLİK ve GEÇERLİK ÇALIŞMASI

Ümit HOROZCU^a

Öz

Yenilikçilik/modernizm ve gelenekçilik, ilahiyat sahasının kadim diyebileceğimiz tartışmalarından biridir. Ne var ki tartışmaların en fazla yürütüldüğü ilim ortamlarında insanların gerçekten de yenilikçilik-gelenekçilik skalasında nerede bulunduğunu tespit etmeye yönelik herhangi bir ölçek çalışması yapılmamıştır. Alandaki bu ihtiyacı gidermek adına gerçekleştirilen bu çalışmada Dinde Yenilikçilik Ölçeği'nin (DYÖ) geçerlik ve güvenilirlik analizine ilişkin bulgulara yer verilmektedir. Nihai çalışma çeşitli ilahiyat fakültelerinde okuyan lisans ve lisansüstü öğrencilerinin yanı sıra öğretim üyelerinden oluşan, küme örnekleme tekniğiyle tesadüfi örnekleme yoluyla belirlenen 560 kişi üzerinde gerçekleştirilmiştir. 21 maddeden oluşan ölçeğin dört faktörlü bir yapıya sahip olduğu tespit edilmiştir. Ölçeğin güvenilirliğiyle ilgili olarak Cronbach's Alpha değerleri "Eski-yeni ulema kıyası" isimli faktör için .878, "Geleneğe bakış" isimli ikinci faktör için .818, "Kur'an'a dönüş" isimli üçüncü faktör için .785 ve "Yenilikçilik hareketine bakış" isimli dördüncü faktör için .803 olarak tespit edilmiştir. Ölçeğin tamamının güvenilirlik katsayısı ise .898'dir. Doğrulayıcı faktör analiziyle elde edilen uyum indeksleri ise $X^2 = 389.52$, $Df = 183$ P Value: 0.00, $X^2 / df = 2.12$, RMSEA: .094, NFI: .91, NNFI: 0.96, CFI: 0.96 ve IFI: .96, RMR: .34 ve SRMR: .83 olarak tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Din Psikolojisi, Din, Yenilikçilik, Modernizm, Gelenekçilik, Ölçek geliştirme

THE DEVELOPMENT OF INNOVATIVENESS (MODERNISM) IN RELIGION (ISLAM) SCALE: RELIABILITY AND VALIDITY STUDY

In this article we present the findings of the reliability and validity analysis of the "Innovativeness in Religion Scale" that we have developed for contributing

^a Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, umit.horozcu@istanbul.edu.tr

empirical evidence to innovativeness (modernism)-traditionalism that has been going on for centuries in the field of religious sciences. Although hard debates have taken place among those dealing with religious sciences, especially theologians, no scale has been developed to determine how traditional and how innovative people are.

This scale, which we hope to fill an important gap in the field of theology, can be used in many branches of science such as the psychology of religion, the education of religion, the sociology of religion by associating with many topics. On the other hand, we can say that this scale can be used variously in the branches of science such as the history of islamic sects, kalam, fiqh, tafsir, tasawwuf, the philosophy of religion, the history of Islamic thought and Islamic philosophy. Because they are branches of science interested in the discussion of innovativeness-traditionalism.

[The Extended Abstract is at the end of the article.]

Giriş

Dünya hızla değişmekte, ardı ardına ortaya çıkan değişim ve gelişim adeta baş döndürmektedir. Bilhassa teknoloji ve iletişim araçlarındaki hızlı gelişim kuşak çatışmalarını daha belirgin ve sık aralıklı hale getirmektedir. Yeni gelişmeler yeni ihtiyaçları beraberinde getirmekte, insanları yeni şartlara uyum sağlama problemiyle karşı karşıya bırakmaktadır. Hızlı akan modern yaşam içerisinde bir yıl öncesi bile çok eski olabilmektedir. Yeni hayat şartları ve bilhassa akışı domine eden batılılaşma eğilimi, dün normal, hatta gerekli görülenlerin bugün gereksiz, normdışı hatta geri ve zararlı olarak görülmesine neden olabilmektedir. Hal böyleyken modernizm ve yenilik karşıtı söylemler de güçlü şekilde ortaya çıkmaktadır. Şüphesiz bu itiş-kakış dini konular mihverinde de cereyan etmektedir. Dindarlar eğitim, ticaret, finans, endüstri vb. pek çok alandaki akış içerisinde dinin emir ve yasaklarına itibar etmesi halinde birtakım tıkanıklıklar yaşamaktadır. Oysa seküler yaşam tarzını benimseyerek dini neredeyse tamamıyla ayak bağı olmaktan çıkararak Batı; siyasi, askeri ve ekonomik açıdan hiçbir şekilde tıkanıklık yaşamadığı gibi bu alanların tamamında Müslüman milletlere galebe çalmıştır. Bu mağlubiyet, Mısır ve Hint alt kıtası başta olmak üzere dünyanın birçok Müslüman beldesindeki ilim ve din adamlarının geri dönüp bakmasına, Müslümanların inanç ve uygulamalarında sorunlar aramasına

neden olmuştur.¹ Bilindiği gibi bu arayış da “doğru bildiğimiz yanlışlar” afişini taşıyan ihya, inşa ve modernizm hareketlerini doğurmuştur. Yenilikçiliği savunanlar bilhassa kadın, toplumsal cinsiyet, nikah, boşanma, miras, ticaret vb. birçok konuda dini hükümlerin bina edildiği kaynağa geri dönerek hükmü sorgulamak gerektiğini savunmuşlardır.² Onlara göre bazı meselelere ilişkin hükümlerin (kimine göre çoğu hükümlerin) zaman ve şartlara göre değişmez nitelikte olup olmadığına; hükmün dinden değil de Arap örfünden kaynaklanıp kaynaklanmadığına; kişiye, duruma veya zamana özel hükümler olup olmadığına; dahası hükmün doğru konup konmadığına bakmak ve şayet hükümlerin böyle olduğu tespit edilirse hükmü günün şartlarına göre revize etmek gerektiğini dile getirmişlerdir.³ Bu kabilden olarak İşcan’ın bir İslam modernistinin düşüncelerini aktardığı paragrafı alıntılanmak istiyoruz:

“Seyit Ahmet Han ekolünden olup Hindistan’da kadın hakları savunucularının önde gelenlerinden biri olarak kabul edilen Mümtaz Ali, iki erkek tanık bulunamadığı takdirde bir erkekle birlikte iki kadının tanıklığının aranmasını ifade eden Bakara suresinin 282. ayetinin kadın erkek eşitsizliğine delil olarak kullanılmasının yanlış olduğunu belirtmektedir. Ayet, vadeli borçlarla ilgili bir ayettir ve kadınların ticaret hayatıyla ilgilenmedikleri, özellikle borçlar mevzuunda herhangi bir pratiklerinin, tecrübelerinin olmadığı bir dönemde, bu hükmüyle iş hayatının güvenliğini sağlama gayesini taşımaktadır. Sadece vadeli borçlanmalarda o günün şartlarına uygun olarak vahyedilen bu Kur’an ifadesi, şahsi hukukla alakalı değildir. Ayet gerçekte yalnızca ticari anlaşmalara ve erkek Arap tacirlerinin kadınlardan çok daha tecrübeli olduğu bir teknik alana işaret etmektedir. Bunun için ayetin bunun dışında bir mana ile değerlendirilmesi ve iki cins arasında varsayılan eşitsizliğe örnek olarak gösterilmesi, Kur’an ruhundan kaynaklanamaz. Bu olsa olsa bu tür tefsirlerin yapıldığı zamanın mu’tat örfünden kaynaklanır.”⁴

¹ Bkz. Muhsin Demirci, “Kur’an’a Modernist Yaklaşımlar”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 12 (2003): 29-51.

² M. Zeki İşcan, “Bazı İslam Modernistlerine Göre Kadın Hakları Konusunda Kısmî Bir Değerlendirme”, *EKEV Akademi Dergisi* 3/1, (2001): 37-63.

³ Charles J. Adams, “Fazlur Rahman ve Klasik Modernizm”, *İslam ve Modernizm: Fazlur Rahman Tecrübesi* (1997): 79-91.; Hayrettin Karaman, “Modernist Proje ve İctihat” *İslami Araştırmalar Dergisi* 4/4 (1990): 156-164.; Hamdi Döndüren, “Zamanın Şartlarının Değişmesiyle İslamî Hükümlerin Değişmesi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7, (1998): 101.

⁴ M. Zeki İşcan, “Bazı İslam Modernistlerine Göre Kadın Hakları Konusunda Kısmî Bir Değerlendirme”, 44.

Şüphesiz, revizyon talepleri bazılarınca küçük bazılarınca ise büyük boyutlarda olmuştur. Kimi, sorunun mezhep ulemasının bugüne kadarki kasıtlı yahut kasıtsız yanlışlarından kaynaklandığını düşünerek ilmi geleneği komple yok sayma yolunu tutarken; kimi, sorunun hadislerde olduğunu ve hadislerin tümüyle bir kenara atılarak Kur'an'a dönülmesi gerektiğini savunmuştur. Diğer tarafta ise tıpkı hayatın diğer yönlerinde olduğu gibi modern karşıtı gelenek bağıslı söylem de aynı şekilde bazılarınca zayıf bazılarınca ise son derece sert şekilde dile getirilmiştir. Bu çeşitliliğin örneklerini gerek 19. yüzyılda Hint alt kıtasında gerek Mısır'da gerekse Osmanlı'dan günümüze ülkemizde görmekteyiz. En radikalinden en softuna her ton ve renkten modernist ve gelenekçi anlayış hakimiyetini hissettirmiştir. Bu makalenin yazarı, hayatının yaklaşık dörtte üçünü din eğitimi veren kurumlarda (imam-hatip, ilahiyat) öğrenci veya eğitimci olarak geçirmiş biri olarak bu kurumlarda daima bu tartışmaya şahit olmuştur. Bir tarafta değişen düzeylerde yenilik yanlıları diğer yanda bunlara değişen düzeyde karşı çıkan gelenekçiler yer almıştır. Birincisinin ikincisini tutucu, bağınaz ve gerici; ikincisinin ise birincisini "dinen sapık", "Ehlişünnet'ten olmayan" ve "mezhepsiz" olarak nitelendirdiğine şahit olmuştur. Yenilikçi kabul edilen bazıları, Kur'an'da bu zamana kadar hiç kimsenin göremediği, bulamadığı bazı bilgileri kendilerinin bulduğunu söylemektedir. Üstelik dile getirdikleri, kıyıda köşede kalmış detay mevzular değil asırlardır herkesi ilgilendiren, günlük hayatın ortasından konular olabilmektedir. Bazıları iddialarını geçmişte ulemanın bile bile ayet veya hadisleri saptırmak veya işlerine gelmeyenleri gizlemek suretiyle tahrif yaptıklarını, neyse ki kendilerinin imdada yetiştiklerini söyleyecek kadar ilerletmiştir. Modernistlerin iddia ve taleplerini en fazla dile getirdikleri alanlardan biri olan kelim ilminde, telif eserlerin verildiği klasik dönemin ardından şerh ve haşiyelerin kaleme alındığı sonraki dönemi İslam ümmeti için zillet olarak görenler ise bir başka tavrı temsil etmektedirler.

Şüphesiz yenilikçilerden tek ses çıkmamakta, yenilik savunuları arasında belirgin farklar gözlemlenmektedir. Dahası yenilik savunucuları birbirlerine şiddetli eleştiriler de getirebilmektedir. Karşı tarafta da benzer bir durum söz konusudur. Gelenekçi iki farklı kesim birbirlerini sapık, hurafeci vb. sıfatlarla niteleyebilmektedir.⁵Aslında kişilik çalışmalarında

⁵ Manzara hemen her yerde aynıdır. Mesela Hint alt kıtasında tasavvufi bir oluşum olan Birelviyye mensuplarının yine Hanefi çizgideki Diobendiyye mensuplarını kafir ve Ehlişünnet dışı ilan etmeleri bu kabildendir. Bkz. Mehmet Özşenel, "Gelenek ile Modernite Arasında bir Sentez Denemesi: Seyyid Süleyman Nedvî (1884-1953)", *Divan İlmi Araştırmalar* 21/2 (2006): 115.; Adem Arıkan, "Cemaat Halinde Kalmak ve Cemaatlere

benimsenen prensibe de uygun şekilde yenilikçilikten gelenekçiliğe doğru bir skalanın varlığı dikkat çekmektedir. Bu skalanın bir ucunda neredeyse tüm dini ilim geleneğinin yanlış olduğunu ve Kur'an'a dönmeyi savunan bir anlayış, diğer ucunda ise geleneğe aykırı olan tüm söylemleri kötü niyetli faaliyetler addeden gelenekçi anlayış bulunmaktadır. Bu skala içerisinde dinin hiçbir emir ve yasağına uymayıp "kalp temizliği" vurgusu yapanlar, dinden vazgeçerek tamamen din dışı olmayı savunanlar ve Allah'ı dünyayı yarattıktan sonra bir kenara çekilmiş addeden deistler elbette yer almamaktadır. Çünkü bu, dinin içerisindeki yenilik savunusu değil dini devre dışı bırakan bir yenilik arayışıdır. Yine yenilikçi anlayış kapsamında değerlendirilmesi mümkün olan bir başka yaklaşım olan tarihselcilik⁶ de bu skalanın dışında tutulmuştur. Zira tarihselcilik, sınırları oldukça belirsiz ve komplike yapıda bir yaklaşım olup, başlı başına araştırılmayı hak etmektedir.

A. Yenilikçilik-Gelenekçilik Skalası

Derinlemesine bir araştırmada muhtemelen sayıları yüzleri bulacak olan eğilimleri yenilikçilik-gelenekçilik skalası içerisinde kabaca 6 ana eğilime indirgemek mümkündür. İsimlendirme ve tasnif yazarın subjektif yargılarına dayanmaktadır. Bu nedenle daha fazla teennî içerisinde yaklaşırsa farklı isimlendirme ve tasniflerin ortaya çıkabileceğini unutmamak gerekir.

1. Kur'an'a Dönme Taraftarları

Birinci anlayışa göre Kur'an dışındaki dini tüm kaynaklar şüphelidir. Kur'an korunmuştur ama onun dışında, hadisler dahil ilim geleneğinin tamamını bir kenara atma zorunluluğu vardır. Bu anlayışta hadislerin dikkate alınması bile probleme neden olacağından yalnızca Kur'an'ı incelemek gerektiğini, Kur'an'ın yeterince açık olduğunu ve dikkatle çalışılırsa Kur'an'ın yeterli olacağını ileri sürerler. Onlara göre geleneğin içerisindeki İslam alimleri çeşitli nedenlerle bilerek veya bilmeyerek İslamî hükümleri bozmuşlardır. Bu kategoridekilerin, haliyle bir mezhebin anlayışına sadık kalmaları yahut geleneksel ilmi mirasa saygı duymaları söz konusu değildir.⁷

Bu kategoride değerlendirmemiz mümkün olan kimselerden

Bölünmek", *Gerilim ve Çatışma Arasında Mezhep: Mezhep Sosyolojisi* edt. Mustafa Tekin (Ankara: Eski Yeni yay. 2017), 298.

⁶ Tarihselcilik Kur'an ayetlerinin indiği dönemle ilişkili olduğunu ve ayetlerin o dönemle bu dönemin her yönden kıyaslandıktan sonra bu dönem için nasıl anlamak gerektiğini savunan yaklaşımdır. Bu ölçek tarihselci yaklaşımı kapsamamaktadır.

⁷ Abdulhamit Birişik, "Kur'âniyyûn", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.26 (İstanbul: TDV Yay.) 428-429.

Kur'an'da bugüne kadar kimsenin gör(e)mediği birtakım gerçekleri kendilerinin gördükleri şeklinde iddialar duyulabilmektedir. Öte yandan bu kategoriye uygun olmakla birlikte nispeten ihtiyatlı denilebilecek bazıları ise hadis-i şeriflerden Kur'an'a uygun gördüklerini çalışmalarında kullanma cihetine gidebilmekte, hatta genel olarak karşı çıktıkları geleneğin içerisinden çalışılan konuya mahsus olarak kendileriyle aynı düşünceye sahip olanlara atıfta bulunarak fikirlerini güçlendirmekten imtina etmemektedir. Bununla birlikte "Kur'an'a dönme" onların en belirgin vurgusu olmaya devam etmektedir.⁸

2. Selefler

İkinci kategoride Kur'an'a, sahih sünnete ve ilk dönem ulemasının (selef) akidesine dönmek gerektiğini benimseyen kesim yer almaktadır. Bu tavır, literatürde "ihyacılık"⁹ ve "selefilik"¹⁰ olarak da isimlendirilmektedir. Bu anlayıştakiler selef ulemasından sonra ilmi gelenek içerisine İslamî olmayan unsurların ve yanlış yorum ve uygulamaların katıldığını ileri sürerek ihyacı bir tutumu benimserler. İbn-i Teymiyye, sözü edilen bu eleştirel eğilimin temsilcilerinden biri olarak kabul edilebilir.¹¹ Günümüzde bu yönelimi benimseyen kişi ve grupların tekfirciliğin de çağdaş temsilcileri olduğunu söylemek yanlış olmaz. Tasavvuf başta olmak üzere içerisinde Eşarî ve Maturîdî kelamı da dahil neredeyse bütün fikri müesseseler bu selefi anlayışın ağır tenkitlerinden nasibini almıştır. Türkiye'de faaliyet gösteren bazı selefi tekfirci grupların mensuplarına göre Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi kurumlarında çalışmak, okullarında okumak, çocuklarını devletin okullarında okutmak, devlete askerlik yapmak, siyasi parti kurmak, bu partileri desteklemek yahut gidip oy kullanmak tekfir edilmek için yeterlidir. Hatta maaşını Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nden alan bir imamın arkasında camide namaz kılmak, bu grupların üyelerinin rahatlıkla insanları tekfir etmelerine neden olan davranışlardır. Bazı tekfirciler, bu fiilleri işlemenin tekfir nedeni olduğundan şüphe duymazlarken, onların tartıştıkları konu, bu

⁸ Prof.Dr. Abdulaziz Bayındır'ın kurucu ve yöneticiliğini yaptığı Süleymaniye Vakfı içerisinde faaliyet gösteren ilim grubu, Kur'an'ı merkeze alarak, geleneği kıyasıya kritiğe tabi tutan anlayışa örnek gösterilebilir. Ancak bu topluluk, hadis-i şeriflerden Kur'an'a uygun olanlardan delil olarak yararlanmayı gelenekten kendilerine uygun anlayışta olanları yazı ve konuşmalarında referans olarak kullanmayı tercih eden bir anlayışı benimsemektedir. Bu anlayışın çeşitli örnekleri için bkz. www.suleymaniyevakfi.org.

⁹ Mustafa Sönmez, "İslam Modernizmin Doğuşu ve İki Önemli Temsilcisi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2002): 156.

¹⁰ M. Zeki İşcan, "Selefilik İhyacılığı ve Dini Düşünce Yenilikçilik" *Marife* 9/3 (2009): 9-20.

¹¹ Mehmet S. Aydın, "Fazlur Rahman ve İslam Modernizmi" *İslami Araştırmalar Dergisi*. 4/4 (1990): 274.

fiilleri işleyenleri tekfir etmeyenlerin tekfir edilip edilmeyeceğidir. Tekfir dışında “bid’at”, “hurafe”, “tâğüt”, “belam” vb. kavramlar neredeyse tüm konuşmalarının anahtar kelimeleri durumundadır. Esasen bu yaklaşımı benimseyenleri yenilikçi olarak da gelenekçi olarak da nitelemenin sorunlu yanları bulunmaktadır. Zira bir taraftan onlar yenilikçilere de gelenekçilere de sert eleştiriler getirirken, diğer taraftan hem yenilikçilerin hem de gelenekçilerin tenkitlerine uğramaktadır. Fakat son tahlilde seleflerin gelenekçiliğe daha uzak bir çizgide yer aldıklarını söylemek yanlış olmaz.

3. İslam Modernistleri

Üçüncü kategoride literatürde “klasik İslam modernizmi” veya “İslam modernizmi” diye isimlendirilen anlayışlar yer almaktadır. İslam modernizmi, Kur’an ve sünnete, selevin akîde ve uygulamalarına dönmek, bunları ve bu kaynaklara dayanan topyekün tarihî mirâsı ilmî ve rasyonel bir süzgeçten geçirdikten sonra günümüz hayat şartlarına göre yeniden yorumlayarak izah etmek ve uyarlamak olarak tanımlanmaktadır.¹² Karaman, İslamî çağdaşçılık dediği bu anlayışın İslam’ı çağa uygun hale getirmek için Kur’an ayetlerinin indiği ortama geri dönüp ayetleri tarihi bir yaklaşımla anlamak, sonra bunların arkasında bulunan ilkeleri, bu ilkelerden de dinin sosyal ve ahlaki amaçlarını tespit etmeyi öngördüğünü belirtir.¹³ İslam modernistleri, İslam’ın zaman ve mekana mukavemetli canlı bir din olduğunu, dolayısıyla zamanın şartlarına göre hükümlerin yenilenmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu modernistlerin yola çıkış fikirlerinden biri de İslam’ın bizzat kendisinin bir modernizm ve ıslah hareketi olduğu, İslam’ın kendisinden önceki karanlık inanç ve uygulamalara karşı büyük bir ıslahat hareketi niteliği taşıdığı şeklindedir.¹⁴ Bu bakımdan modernleşme ve ıslahat, onlara göre kötü bir şey olamaz.

İslam düşünce tarihinde modernizmi antipatiyle karşılayan bir çoğunluk daima olmuştur. Zira yenilenmeci anlayıştaki bu kimselerin fikirleri çoğu zaman geleneğin güçlü alimlerinin fikirlerine aykırılık arz etmektedir. Modernizm karşıtları, onların İslam’ı zamana uydurma ameliyesi içerisinde sadece ilmi geleneğe aykırı fikirler serdetmeleri nedeniyle değil aynı zamanda, o zamana kadar problem olmayan ve sahih hadis kitaplarında sahih olarak nitelenen hadisleri kabul etmemeleri, böylesi

¹² Mustafa Sönmez, “İslam Modernizmin Doğuşu ve İki Önemli Temsilcisi”, 156.

¹³ Hayrettin Karaman, “Modernist Proje ve İctihat”, 162.

¹⁴ Reşit Rıza İslam devrimini anlamak için İslam öncesi toplumların kültürünü bilmek gerekir derken buna işaret etmektedir. Bkz. M. Zeki İşcan, “Bazı İslam Modernistlerine Göre Kadın Hakları Konusunda Kısmî Bir Değerlendirme”, 41.

durumlarda Kur'an'a dönmeyi önermeleri nedeniyle de tenkit etmektedir.

Gelenekçilerin modernist İslamcılara şüpheyile bakmalarının bir diğer nedeni de Fazlurrahman örneğinde olduğu gibi modernistlerin eğitimlerinin bir kısmını Batı'da almış olmaları, dahası fikri dönüşümlerini Batı'da yaşamış olmalarıdır. Hatta dinde modernizm hareketinin İslam'a zarar vermek isteyenlerin projesi olduğu fikri de güçlü şekilde dile getirilmektedir.¹⁵ Mesela Hindistan'daki İslam modernizminin sembol isimlerinden biri olan Seyyid Ahmed Han'a yöneltilen eleştirilerden biri onun Batı rasyonalizminin hayranı olduğu şeklindedir.¹⁶Fazlurrahman, İngiltere'de doktora eğitimi alırken, felsefe çalışmaları onun geleneksel bilgi ile yeni bilgileri arasında bir çelişki olduğunu düşünmesine neden olmuş, buradan yola çıkarak gelenekle yenilik arasında bir uyum arayışına girmiştir.¹⁷ Bununla birlikte İslam modernistleri içerisinde batılılaşmayı hoş görmeyen ve yenilik yaparken batılılaşma tuzağına düşmek istemeyen, bu işi Kur'an ve sünnetin aslından taviz vermeden, yenileşmek uğruna ayetleri eğip bükmeye çalışmadan yapanlar da olmuştur.¹⁸

İkinci ve üçüncü kategori bir arada düşünüldüğünde aralarında her ne kadar ihtiyacılık nitelendirmesi bakımından ortaklıklar söz konusu ise de iki farklı ihya anlayışının söz konusu olduğunu söylemek mümkündür. Selefi ihtiyacılar selefin akidesine geri dönüşte hadis kaynaklarını güvenilir kabul ederken, ikinci ihya anlayışında hadislere değil siyer kaynaklarına dayalı sünnete geri dönmek gerektiği savunulmaktadır. Bu ikincisi hadisleri tamamen güvenli bulmamaktadır, çünkü hadislere ilk neslin görüş ve anlayışlarının karıştığı düşüncesine sahiptir.¹⁹Belki de hadislere olan bu bakış açısı, modernistlerin diğer ihtiyacıardan daha fazla ve daha farklı bir tepkiyle karşılanmasının nedeni olabilir.

Burada dikkat çekilmesi gereken bir diğer husus da her ne kadar aralarında belirli bağlantıların olduğunu söylemek mümkünse de ibadet ve itikat açısından başlatılan ihtiyacı anlayışla sosyal hayata yansıyan ve İslamî hareketi canlandırma motivasyonuna sahip ihya hareketlerinin birbirinden farklı olduğu gerçeğidir. İslami hareketi canlandırma, Müslümanların

¹⁵ Ahmet Davutoğlu, *Selamet Yolları: Bulûğu'l- Meram Tercüme ve Şerhi*, (İstanbul: Fazilet Neşriyat 2017) 6.

¹⁶ Demirci, "Kur'an'a Modernist Yaklaşımlar", 31.

¹⁷ Alparslan Açıkgenç, "İslami Uyanış ve Yenilikçilik Düşünürü: Fazlur Rahman'ın Hayatı ve Eserleri (1919-1988)", *İslami Araştırmalar* 4/4 (1990): 234.

¹⁸ M. Zeki İşcan, "Bazı İslam Modernistlerine Göre Kadın Hakları Konusunda Kısmî Bir Değerlendirme" s.62.

¹⁹ Mehmet S. Aydın, "Fazlur Rahman ve İslam Modernizmi", *İslami Araştırmalar Dergisi* 4/4 (1990): 275.

üzerindeki ölü toprağını kaldırma, düşman karşısında ayağa kalkma, dini açıdan da silkinmeye matuf yenilik ateşi, kimi zaman tasavvuf karşıtı kimseler (İbn-i Teymiyye gibi),²⁰ kimi zaman da tasavvuf önderlerinin (İmam-ı Rabbanî gibi) eliyle yakılmıştır. Şah Veliyyullah Dehlevî'nin (1762) tecdidinin de bu sufi ihya hareketi²¹ olduğunu söyleyebiliriz.

Cemalettin Afgani, Muhammed Abduh, Fazlurrahman gibi hem siyasi ve sosyal hem de dini modernizmin öncü şahsiyetlerinin bilhassa Batı karşısında İslam'ın izzetini iade etme maksadını da bünyesinde barındıran yenilikçi anlayışlarını ilhamını İbn-i Teymiyye'nin, Rabbanî'nin ve Dehlevî'nin ihya hareketlerinden aldığı düşünülmektedir. Nitekim yenilikçilik yanlısı diyebileceğimiz fikirler beyan eden Mustafa Öztürk, çağdaş dönem İslam dünyasındaki tecdit hareketlerini, gelenekteki ilmî ve kültürel birikimi yok sayan bir yenilik/yenilikçilik teklifi olarak değil de geleneğin içinde yeni bir gelenek üretme gayreti olarak nitelemektedir.²² Bununla birlikte Öztürk'ün bu düşüncesinin modernizm karşıtlarınca desteklenemeyeceği açıktır.

4. Çağdaş İctihat Taraftarları

Dördüncü kategoride ise güçlü bir geleneksel ilim tahsilinin ardından Kur'an ve sünnete bağlı, klasik usül kaidelerine hakim, ancak kendilerinin de mezhep imamları gibi birer müctehid olduklarını ileri süren ilim adamları yer almaktadır. Bunlar, kendilerinin de bir Ebu Hanife, bir İmam Şâfiî gibi içtihat edebileceklerini, dahası birçok konuda onlardan farklı şeyler söyleyebileceklerini, hatta onların haksız, kendilerinin haklı olabileceği pek çok konunun olduğunu iddia ederler. Gelenekçilik savunucusu olarak nitelendirebileceğimiz merhum Davudoğlu, El-Ezher'deki hocaların okuttukları yeni telif edilmiş kitaplara bakarak onların adeta şunu söylediğini ifade etmektedir:

“Ey dört Mezhebin dört İmamı! Siz birer müctehid iseniz işte San'ânî ve onun gösterdiği Hâdiler, Yahyalar, Kâsımlar, Hamzalar ve sairler de birer imam ve müctehiddirler. Binaenaleyh darılmayın amma biz işimize yararsa

²⁰ İbn-i Teymiyye seleflerin referans isimlerinden olup tasavvuf karşıtı fikirlerin sahibi olarak bilinmektedir. Bununla birlikte İbn-i Teymiyye'nin tasavvufa tümüyle karşı çıkmadığı, kendini sufi olarak niteleyip bidat ve hurafelere dalmış kimseleri hedef aldığı dile getirilmektedir. Bkz., Ahmet Varol, “İhvan'a Yönelik Eleştiriler ve Cevapları”, *Hasan el-Benna ve Müslüman Kardeşler Uluslararası Sempozyu*, Mayıs 2012, (Ankara: 2012) 433.

²¹ Ahmet Aydın, “Bir Bibliyografya Denemesi: Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'yi Konu Alan Çalışmalar”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (2013) 29-77.

²² Mustafa Öztürk, “İslam Dünyasında Yenilik ve Yenilikçilik Karşıtlığının Zihniyet Kodları -Modern Türkiye Örneği” *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2009) 8.

sizin kavilleriniz ile amel edeceğiz. Fakat işimize gelmediği zaman onların kavilleri ile amel etmekte de tereddüt göstermeyeceğiz. Hatta onlarda da sadra şâfi fetvayı bulamazsak kendimiz içtihat edeceğiz. Çünkü ictihat kapısı açıktır ve müctehidlerimiz hazırdır. İşte başta zamanın İmam-ı Azamı Muslih-i kebir Merağî...”

Davudoğlu, El-Ezher’ehakim olan bu anlayışı eleştirirken buradaki “Mezheplerin Karşılaştırması” (Mukârenetü’l-Mezâhib) kürsüsünün adeta bir mahkeme gibi işlediğini, şer’î bir mesele hakkında dört mezhebin delillerini mahkemeye getirdiğini, birçok defa, onun deyimiyle, cihana misli bir daha gelmeyen Ebu Hanife’nin davayı kaybettiğini, sararmış solmuş terlere batmış perişan haliyle bu amansız mahkemenin yaman huzurundan çıktığını, bazen dört mezhebin dördünün birden mahkemede davayı kaybettiğini söylemektedir.²³

5. Modern Gelenekçiler

Beşinci kategoride ise kendisini ilmî ve mezhebî geleneğe bağlı olarak gören gerek itikadî gerekse amelî yönden mezhebe ve mezhep ulemasına saygılı olduğunu dile getiren ilim adamları yer almaktadır. Bunlar güçlü bir geleneksel ilim tahsili yaptıktan sonra, zamanın beliren yeni durum ve şartları karşısında Kur’an ve sünnete uygun olacak şekilde ancak geleneksel usûl ve prensiplere bağlı olarak içtihat bulunan yahut fetvalar düzenleyen ilim insanlarıdır. Günümüzde çoğunluğunu ilahiyatçıların ve diyanette görevli hocaların oluşturduğu bu kesimin geleneğe uygun şekilde de olsa yeni konulara yeni hükümler getirme konusunda gayretli olduklarını söylemek yanlış olmaz.

Kısacası bu kategoriye dahil olan ilim adamları sadece gelenek okuyucusu değil aynı zamanda yeni durumların geleneksel yorumcusudur. Ancak “Onlar da insandı biz de insanız.” diyerek kendilerini klasik ulema gibi birer müctehit olarak takdim etmezler. Yeni dini meselelerde yeni fikir ve uygulamalara gelenek aracılığıyla ulaşmayı,²⁴ gelenekte benimsenmiş ilkelere ve usullere sadık kalmak koşuluyla yeni şeylerden söz etmeyi önermektedirler. Elbette bu yenilikler yeni hal ve şartların gereği olup, geçmişte Kur’an ve sünnete göre hükme bağlanmış konularda değil, şartların değişimiyle ortaya çıkan yeni durumlarla ilgili olmalıdır. Her ne kadar amacı farklı da olsa yapmış olduğumuz bu ölçek çalışması bile, bu anlayışı benimseyen ilahiyatçıların oranının hiç de azımsanamayacak düzeyde olduğunu göstermiştir. Öztürk’ün, gelenekçiliğin daima çoğunlukta olduğunu

²³ Davudoğlu, *Selamet Yolları*, 9.

²⁴ M. S. Aydın, “Fazlur Rahman ve İslam Modernizmi”, 274.

vurgularken kurduğu “İslam dünyasında muhafazakârlık mütevatir veya meşhur, ıslahatçılık şâzdır”²⁵ cümlesi bu konudaki realiteyi veciz bir şekilde yansıtmaktadır.

Burada bir saptamada bulunmak icab etmektedir. Şöyle ki İslam modernizmine dair yazılan çeşitli makale ve kitaplarda Osmanlı'nın son dönemlerinde kelim ilmi başta olmak üzere İslamî ilimlerin zamanın koşullarına cevap verecek şekilde düzenlenmesi gerektiği fikrini savunan düşünür ve ilim adamlarının klasik modernizm hareketinin öncüleri olan Muhammed Abduh, Cemalettin Afgani ve Fazlurrahman'la aynı kategoride ele aldıkları görülmektedir. Nitekim İzmirli İsmail Hakkı, Razi'nin kelamının Bakıllanî kelamının yerini aldığı gibi, Razi'nin kelamının yerini alması gereken yeni bir ilm-i kelama ihtiyaç bulunduğunu dile getirmiş, bu doğrultuda bu nitelikteki bir eseri kaleme almıştır.²⁶ Elmalılı Hamdi Yazır, Şeyhülislâm Musa Kazım, Babanzâde Ahmed Nâim, Filibeli Ahmed Efendi gibi İslamcılar dini ve felsefi yenilenmeye müspet bakmışlardır.²⁷ Fakattüm bu alimleri 4. kategorinin değil beşinci kategorinin biraz radikal örnekleri olarak görmek daha isabetli olsa gerektir. Mesela Filibeli Ahmed Hilmi bir taraftan yeniliğin kaçınılmazlığını ifade ederken bir taraftan da dini yıkma ve şekki yerleştirmeye yarayacak bir yenilenmenin zararları konusunda uyarıda bulunmuştur. O, yenilenmenin sadece problem alanlarında olabileceğini, parmak kangren olduğunda parmağın kesileceğini ama kalbe dokunulmayacağını belirterek vurgular.²⁸

6. Katı gelenekçiler

Karaman, İslam modernizm hareketinin karşısında “inançları, düşünceleri, kurumları ve hayat tarzı ile” eskiyi olduğu gibi devam ettirmek isteyen, tecdid ve ictihada karşı çıkan muhafazakarların bulunduğu söz eder.²⁹ Karaman'ın sözünü ettiği bu kimselerin büyük ölçüde bizim tasnifimizdeki bu altıncı kategoriye uyduğunu söylemek mümkündür. Bunlar, geleneğe saygılı olmanın ötesinde “gelenekçilik” savunucusu

²⁵ Öztürk, “İslam Dünyasında Yenilik ve Yenilikçilik Karşıtlığının Zihniyet Kodları -Modern Türkiye Örneği”, 8.

²⁶ M. Sait Özervarlı, “Osmanlıların Son Dönemindeki Batılılaşma Hareketinin İslam Düşüncesinde Yenilik Çabalarına Etkisi”, *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim: Milletlerarası Kongresi Tebliğleri* (İstanbul: 2001) 669.

²⁷ Öztürk, “İslam Dünyasında Yenilik ve Yenilikçilik Karşıtlığının Zihniyet Kodları -Modern Türkiye Örneği”, 4.; Özervarlı, “Osmanlıların Son Dönemindeki Batılılaşma Hareketinin İslam Düşüncesinde Yenilik Çabalarına Etkisi”, 669.

²⁸ Özervarlı, “Osmanlıların Son Dönemindeki Batılılaşma Hareketinin İslam Düşüncesinde Yenilik Çabalarına Etkisi”, 669.

²⁹ Hayrettin Karaman, “Modernist Proje ve İctihat”, 156.

kimseler olup, geleneğe aykırı fikirlere karşı müsamahasız olmanın yanı sıra yenilenme fikrini de düşmanca bir anlayış olarak kabul ederek külliyen reddederler. Bu kesim -bizim ülkemiz için Hanefi-Maturidi itikadından kimseler- farklı gibi görünen fikir sahiplerine karşı “Mutezilî”, “Vehhabî”, “mezhepsiz”, “sapık” “Ehlisünnet’ten olmayan” gibi yakıştırmalarla dışlayıcı ve katı eleştirel bir tavır sergilerler. Bu anlayıştakilerin bir kısmı içtihat kapısının kapandığını dile getirirken bir kısmı ise içtihat kapısı kapanmamış olsa da artık hakiki müctehitlerin kalmadığını ileri sürmektedir.³⁰ İddiaların sertliği modernistlerin gerçekte din ve usul ilimlerini bilmedikleri söyleminden başlamakta, onların düşman çevrelerin oyuncağı veya projesi olduğuna kadar gitmektedir. Söz gelimi gelenekçilik denildiğinde akla ilk gelen simalardan biri olan Şeyhulislam Mustafa Sabri Efendi, modernistlerle kıyasıya bir fikri mücadeleye girmiş onların ilim ehliyetlerini sorgulayan müstakil eserler kaleme almıştır. O, Kur’an ve hadislerin sağlam şekilde korunduğunu, zayıf ve uydurma hadislerin ise hadis ulemasınca ayıklandığını, geleneğin bu anlamda bir noksanlığının bulunmadığını söyleyerek Batı hayranı diye nitelediği modernist İslamcılara ve oryantalistlere cephe almıştır.³¹ Mustafa Sabri Efendi’den etkilendiğini düşündüğümüz, yine bir modernizm eleştiricisi olan merhum Ahmed Davudoğlu, aynı sâikle “*Dini Tamir Davasında Din Tahripçileri*” isimli kitabı kaleme almıştır. Onun azarından sadece Mısır’dan neş’et eden modernizm hareketinin mensupları değil, Mehmet Akif Ersoy, Muhammed Hamidullah, hatta Hayrettin Karaman gibi ülkemizde halihazırda fıkıh otoritesi olarak itibar edilen simalar da nasibini almıştır.³² Günümüzde gelenekçi çizgiyi sürdüren ilim adamlarından biri olan Ebubekir Sifil, gelenek karşıtı kabul edilen yahut geleneğe aykırı fikirler beyan eden kimselerle oldukça ses getiren münazaralar yapmış, modernist İslamcılarının düşüncelerini tenkit etmek üzere kitaplar kaleme almıştır. Bu çalışmalarda yaptığı temel vurgulardan biri de modernistlerin usul kaidelerine uymamalarının yanı sıra usul ve esasa dair bilgilerinin eksik olduğuna da airdir.³³

³⁰ Ahmed Davudoğlu’nun “Din Tahripçileri” kitabına önsöz yazan Ubeydullah Küçük şunları yazıyor: “*Bu devirde İslam dünyasında müctehid kalmamıştır. Binaenaleyh içtihat yapılamaz. Zaten içtihad da lüzum yoktur.*” s.9

³¹ “*Yeni İslâm Müctehidlerinin Kıymet-i İlmiyyesi*”, “*el-Kavlü'l-fasl beyne'llezine yu'minûne bi'l-gaybi ve'llezine lâ yu'minûn*” isimli eserleri modernist İslamcılara reddiye kabilindedir. Mustafa Sabri Efendi hakkında detaylı bilgi için bkz. Nazım Bölükbaş, “Şeyhulislam Mustafa Sabri Efendi’nin Hayatı, Eserleri ve İslam Hukuk Usulü ile İlgili Görüşleri” *EKEV Akademi Dergisi* 66 (2016) 483-500.

³² Ahmet Davutoğlu, *Dini Tamir Davasında Din Tahripçileri* (İstanbul: Huzur Yay. 1989).

³³ Ebubekir Sifil, *Modern İslam Düşüncesinin Tenkidi I*, Kayıhan yay., İstanbul, 1997; *Modern İslam Düşüncesinin Tenkidi II*, Kayıhan Yay., İstanbul, 1998.

Haddizatında bu kategoriye giren farklı kesimlerin gelenekçilikleri arasında belirgin birtakım farklılıklar da bulunmaktadır. Örneğin bu kategorideki gelenekçilerden bir tarikat veya silsilesi olan bir cemaat bünyesinde bulunmayanlar, itikadî ve/ya amelî mezhebinin geleneğine sargın iken; bir tarikat ya da cemaat başlısı gelenekçi, sadece kendi silsilesinin geleneğini koruyup diğer geleneklere tenkit yöneltebilir. Kimi zaman da cemaatinin görüşünün sıkı sıkıya savunduğu mezhebinin görüşüyle çelişmesi durumunda, mezhebinin değil cemaatinin görüşünü savunabilir.

“Dinde Yenilikçilik Ölçeği”nin kuramsal analizini bu şekilde yaptıktan sonra ölçeğin tanıtımına geçebiliriz. Ancak bunun öncesinde son olarak ölçeğin neyi ölçmediğini biraz daha açık cümlelerle ifade etmek istiyoruz. DYÖ, İmam Rabbanî ve Şah Veliyyullah Dehlevî gibi sufilerin İslam’ı yayma ve Müslümanların dindarlıklarını artırmaya yönelik geliştirdikleri ihyacılık anlayışını ölçmemektedir. Ölçek, Kur’an’ın bazı ayetlerinin zamanın şartlarıyla ilişkili olduğu, o şartların iyi analiz edilmesinin ardından bugünün şartlarına adapte edilebilecek olanların edilmesi, edilmeyenlerin ise bugünü bağliyormuş gibi değerlendirilmemesi gerektiği görüşünü benimseyen tarihselci anlayışı da ölçmemektedir. Ayrıca yukarıdaki skalaya dahil etmediğimiz “Bu zamanda dini artık bir kenara bırakmalıyız.” diyen seküler yaklaşım ile “Allah dünya işlerine müdahale etmez.” diyen deist anlayışı ölçmemektedir. Ölçeğimiz ilim geleneğine nasıl bakıldığını, geçmişteki ulema ile bugünkü ulema arasında nasıl bir kıyaslama yapıldığını, bugünkü hocaların yeterliliğine nasıl bakıldığını, geleneğe bağlılığın ne boyutta olduğunu ve en önemlisi yenilikçilik anlayışına nasıl bakıldığını ölçmeyi amaçlamaktadır.

B. Literatür

Yenilikçilikle ilgili tespit edebildiğimiz tek ölçek, özgün formu 1977 yılında H. Thomas Hurt ve arkadaşları (1977) tarafından geliştirilen “Individual Innovativeness Scales” isimli ölçektir. Türkçe’ye 2010 yılında Kerem Kılıçer ve Hatice Ferhan Odabaşı tarafından “Bireysel Yenilikçilik Ölçeği” adıyla uyarlanmıştır. 7’li Likert tipindeki ölçek, 4 alt boyut ve 20 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin iç tutarlık kat sayısı .82 olarak tespit edilmiştir.³⁴ Bu ölçeğin ilahiyat alanındaki tek ampirik uygulaması ise Bulut

³⁴ K. Kılıçer ve H.F. Odabaşı, “Bireysel Yenilikçilik Ölçeği (BYÖ): Türkçeye Uyarlama, Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması” *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 38 (2010): 150-164.

tarafından yapılmıştır.³⁵ Bulut, bunu İDKAB öğrencilerinin ahlaki olgunluğu ile bireysel yenilikçiliği arasındaki ilişkiyi araştırdığı çalışmada kullandığını belirtmiştir. Fakat o, açıklamadığı bir nedenle Kılıçer ve Odabaşı'nın 7'li Likert tipi ölçeğini 5'li olarak uygulamış; ayrıca Kılıçer ve Odabaşı, ölçeğin alt boyutlarını "değişime direnç", "fikir önderliği", "deneyime açıklık" ve "risk alma" şeklinde isimlendirmişken, Bulut, "öncü", "sorgulayıcı", "kuşkucu" ve "gelenekçi" olarak isimlendirmiştir.³⁶

Literatürde bunun dışında konuyla ilişkili başka bir ölçeğe rastlanmamıştır. Kaldı ki bu ölçeğin de dinde yenilikçiliği ölçmesi hiçbir şekilde söz konusu değildir. Bu bakımdan tarafımızdan geliştirilen bu ölçeğin alanda belirli bir boşluğu dolduracağı düşünülmektedir.

C. Dinde Yenilikçilik Ölçeği (DYÖ)

1. Amaç ve Kullanım Alanları

Ölçek, ilahiyatçıların ve diğer dini ilimler araştırmacılarının dinde yenilikçilikle gelenekçilik arasında hangi anlayışı benimsediklerini ortaya çıkarmak üzere geliştirilmiştir. Dini ilimlerle belirli bir süre meşgul olanların dinde yenilikçilik hareket ve söylemlerini ve bunun karşısındaki gelenekçi tavır ve mülahazaları bildikleri ve kendilerini bu skala içerisinde bir yere konumlandıkları kabul edilmektedir. Bu bakımdan ölçeğin dini ilimlerde belli ölçüde derinliği olmayan genel halk kitlesine uygulanması halinde güvenilir ve geçerli sonuçlar vereceği söylenemez.

Ölçeğin din eğitimi, din psikolojisi ve din sosyolojisi bilim dallarının ilgi alanına giren pek çok konuda bağımlı ya da bağımsız değişken olarak kullanılması mümkündür. Öte yandan yenilikçilik ve gelenekçilik olgularının asıl cereyan sahası olan kelim, fıkıh, hadis, tasavvuf ve İslam tarihi, mezhepler tarihi, İslam düşünce tarihi ve din felsefesi gibi bilim dallarında birçok amaçla kullanımı mümkündür. Ölçek, araştırmacının asıl alanı olan din psikolojisinde ise ruh sağlığı, yaşam memnuniyeti, dini başa çıkma vb. değişkenlerle ilişkili olarak kullanılabilir.

2. Yöntem

Ölçek geliştirme çalışmalarının doğası gereği olarak, bu araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden tarama modeline başvurulmuştur. Tarama araştırmaları bir konu ya da olaya ilişkin katılımcıların görüşlerinin ya da ilgi, beceri, yetenek, tutum vb. özelliklerinin belirlendiği genellikle diğer

³⁵ İsmail Bulut, "İDKAB Öğrencilerinin Bireysel Yenilikçilik ve Ahlaki Olgunluk Düzeyleri Üzerine Kelam Dersinin Etkisi", *Kelam Araştırmaları* 12/2(2014) 55-100.

³⁶ Yazar, kaynakçada Kılıçer ve Odabaşı'nın referans makalesine atıfta bulunmadığından, bu değişikliği neden ve nasıl yaptığını bilemiyoruz.

araştırmalara göre görece daha büyük örneklemeler üzerinde yapılan araştırmalardır.³⁷ Tarama araştırmalarının birçok türü arasında yine bunun bir ölçek geliştirme çalışması olması nedeniyle kesitsel araştırma gerçekleştirilmiştir. Şimdi nihai uygulama öncesi aşamalar ve nihai uygulama hakkındaki detaylara yer verelim.

a. Süreç ve Nihai Uygulama

Dinde Yenilikçilik Ölçeği'ni geliştirme süreci, ilahiyatçılar ve dini ilimler araştırmacıları arasında devam eden derin ve müzmin yenilikçilik-gelenekçilik tartışmasında ampirik araştırmalarda kullanılabilecek bir ölçeğin bulunmadığının tarafımızca fark edilmesi üzerine başlamıştır. Yazar, bir ilahiyatçı olarak yenilikçiliğin ve gelenekçiliğin hemen her tonunu okumakla kalmayıp bizzat gözlemlemiş biri olarak mevcut söylemlerin neler olduğunu zaten biliyordu. Nitekim soru havuzundaki ifadelerin hemen hepsi görüş sahiplerin ağzından çıkarken yazar tarafından bizzat duyulmuş cümlelerdir.

Soru havuzu oluşturmadan önce “yenilik”, “yenilikçilik”, “modernizm”, “modernist”, “gelenekçilik” benzeri anahtar kelimeler üzerinden literatür taraması yapılmıştır. Literatürün okunmasının ardından daha da netleşen tablo üzerinden soru havuzu oluşturulmuştur. 35 sorudan oluşan ilk form, öncelikle bir mezhepler tarihi öğretim üyesinin görüşüne sunulmuştur. Yüz yüze gerçekleştirilen bu görüşmede ifadelerin her birinin yenilikçilik yahut gelenekçilik tartışmalarını doğru şekilde yansıtıp yansıtmadığı değerlendirilmiştir. Sonrasında, üzerinde uzlaşılan şekliyle 35 maddeden oluşan ölçek, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde okumakta olan 2., 3. ve 4. sınıf öğrencilerine uygulanmıştır. Bu denemede ortaya çıkan güvenirlilik katsayısının oldukça tatmin edici olduğu görüldükten sonra ifadelerdeki bazı düzenlemelerin ve ölçeğin 6'lıdan 7'li Likert tipine çevrilmesinin ardından yine aynı fakülteden 82 öğrenciyle ikinci uygulama gerçekleştirilmiştir. Bu uygulamanın sonucunda yapılan güvenirlilik analizlerinde de oldukça yüz güldürücü değerlerin ortaya çıktığı görülünce 560 öğrenci üzerindeki nihai uygulama gerçekleştirilmiş, neticede 4 boyutlu 21 maddeli DYÖ geliştirilmiştir. Ölçeğin internet ortamında düzenlenen formunun linki WhatsApp ve Facebook üzerinden katılımcılara ulaştırılmıştır. Katılımcıların formu doldurma sürelerinin ortalamasının 8 dakika olduğu tespit edilmiştir. Hedef kitlenin ilahiyatçı öğrenci ve hocalar olduğu ve ölçeğin nihai formunun 21 maddeye düşürüldüğü düşünülürse gelecekteki saha uygulamalarının 5

³⁷ Şener Büyüköztürk, Ebru K. Çakmak, Özvan E. Akgün, Şirin Karadeniz & Funda Demirel, *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (İstanbul: Pegem Akademi Yay. 2018), 184.

dakikayı geçmeyeceği tahmin edilmektedir.

b. Katılımcılar

Bu çalışmada dini ilimlerle sistematik bir şekilde meşgul olan ilahiyat fakültelerindeki yenilikçilik-gelenekçilik durumunu belirlemek hedeflendiği için araştırma da yalnızca ilahiyat fakültelerinde gerçekleştirilmiştir. Mümkün olduğu kadar farklı şehirlerde farklı profillere sahip olduğu tahmin edilen fakülterlere ulaşılmaya çalışılmasının uygun olacağı düşünülmüştür. Basit seçkisiz örnekleme yöntemlerinden Küme örnekleme esas alınarak belirlenen İstanbul Üniversitesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Akdeniz Üniversitesi, Marmara Üniversitesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, Kafkas Üniversitesi, Cumhuriyet Üniversitesi ve Sakarya Üniversitesi'ne bağlı ilahiyat fakültelerinden yine basit seçkisiz örnekleme tekniğiyle³⁸ belirlenmiş lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyindeki ilahiyat öğrencileri ve İlahiyat fakültesi öğretim üyeleri araştırmaya dahil edilmiştir. Araştırmacı, katılımcılara ilgili fakültelerde görev yapmakta olan öğretim elemanlarıyla olan şahsi bağlantılarını kullanmak suretiyle ulaşmıştır. Anket linkinin başka ilahiyat fakültelerine ulaşması ihtimali göz önünde bulundurularak forma adı geçen ilahiyat fakültelerinin isimlerinin yanı sıra sıra "diğer" seçeneği de eklenmiştir. Katılımcı oranı en yüksek olan fakülte yaklaşık %44 ile İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi olurken "diğer" seçeneğini işaretleyenlerin oranı %25'tir. Katılımcıların yaklaşık %30'u adı geçen ilahiyat fakültelerindedir. Öte yandan katılımcıların %55'i lisans, %23'ü yüksek lisans, %7'si doktora öğrencisi ve %6'sı öğretim üyesidir.

c. Verilerin Analizi

Ölçeğin geçerliğini belirlemek üzere açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri; güvenilirliğini belirlemek amacıyla Cronbach's Alpha iç tutarlılık katsayısı, Spearman Brown iki yarı test korelasyonu yöntem ve tekniklerine başvurulmuştur. Yine güvenilirlik açısından ölçeğin alt boyutları arasındaki Pearson korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Güvenirlik analizi ve açımlayıcı faktör analizi SPSS 21, doğrulayıcı faktör analizi ise LISREL 9.2 paket programlarıyla yapılmıştır.

3. Derecelendirme Sistemi

Katılımcılara yenilikçiliği ve gelenekçiliği yansıtan çeşitli ifadeler verilerek, kendilerinden bunlara ne oranda katıldıklarını 1 ile7 arasında derecelendirmeleri istenmiştir. Örneğin "*Günümüzde hakiki müçtehitlerin yetiştiğine inanmıyorum.*" ifadesine karşılık "Hiç katılmıyorum" (1 Puan),

---

³⁸ Bkz. Şener Büyüköztürk ve ark., *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, 88.

“Neredeyse hiç katılmıyorum” (2 Puan), “Büyük ölçüde katılmıyorum” (3 Puan), “Kısmen Katılıyorum” (4 Puan), “Büyük ölçüde katılıyorum” (5 puan), “Neredeyse tamamen katılıyorum” (6 puan) ve “Tamamen katılıyorum” (7 puan) şeklinde cevap seçenekleri sunulmuştur. Ölçekten alınacak en düşük puan 21 ve en yüksek puan 147’dir. Alınacak 21 puan, katı gelenekçi eğilime; 121 ise tamamen gelenek karşıtı radikal yenilikçi eğilime işaret etmektedir. Ölçekteki 13., 19., 7., 9., 21.,5. ve 17. maddeler ters (gelenekçi ifadeler) olarak düzenlenmiştir. Bu nedenle yenilikçilik düzeyinin ölçülmesi halinde bu soruların tersten hesaplanması gerekmektedir. Öte yandan gelenekçilik ölçülmek isteniyorsa bu maddeler düz diğerleri ters olarak hesaplanmalıdır.

4. Bulgular³⁹

1. Geçerliğe Ait Bulgular

a. Açımlayıcı Faktör Analizi

Elde edilen verilerin faktör analizine uygun olup olmadığı, Bartlett Küresellik Testi ve Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterlik testi ile hesaplanmıştır. 560 katılımcıdan elde edilen verilerle yapılan analizde KMO değeri .915 çıkmıştır. Bu değer aynı zamanda örneklemin faktör analizi için yeterli olduğu anlamına da gelmektedir. Bartlett testi sonucunda da kay kare değeri anlamlı bulunmuştur [$X^2= 5289.816$, df: 210, $p = .000$]. Bu değerler, örneklem büyüklüğünün faktör analizi için yeterli ve ölçeğin faktör çıkartmak için uygun olduğunu göstermektedir.⁴⁰

Tablo 1: Açıklanan Toplam Varyans Tablosu

	Başlangıç Özdeğerleri			Yüklerin Kareler Toplamı			Döndürme Sonrası Yüklerin Kareler Toplamı		
	Total	% of Var.	Cum. %	Total	% of Var.	Cum. %	Total	% of Var.	Cum. %
1	7.217	34.368	34.368	7.217	34.368	34.368	4.119	19.616	19.616
2	3.022	14.392	48.760	3.022	14.392	48.760	2.957	14.079	33.695
3	1.434	6.827	55.587	1.434	6.827	55.587	2.894	13.782	47.477
4	1.073	5.107	60.695	1.073	5.107	60.695	2.776	13.217	60.695

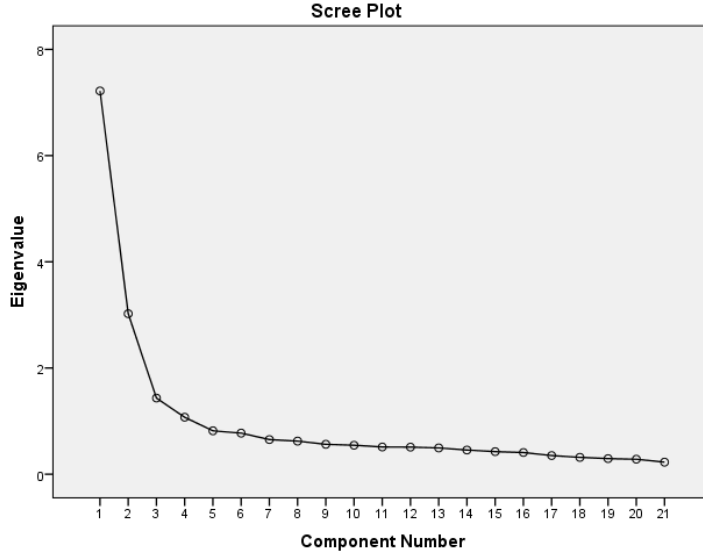
³⁹ Tüm güvenirlilik ve geçerlik analizlerinde Ömay Çokluk, Güçlü Şekercioğlu, Şener Büyüköztürk, *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik* (Ankara: Pegem Akademi 2012); Şener Büyüköztürk, “Faktör Analizi: Temel Kavramlar ve Ölçek Geliştirmede Kullanımı” *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi* 32 (2012) 470-483.; Ömer Faruk Şimşek, *Yapısal Eşitlik Modellerine Giriş* (Ankara: Ekinoks 2007); M. Murat Yaşcıoğlu, “Sosyal Bilimlerde Faktör Analizi ve Geçerlilik: Keşfedici ve Doğrulayıcı Faktör Analizlerinin Kullanılması”, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi* (2017), 46, (74-85) esas alınmıştır.

⁴⁰ Çokluk ve dğ. *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik*, 219.

5	.817	3.892	64.587						
6	.774	3.686	68.273						
7	.653	3.108	71.381						
8	.624	2.970	74.351						
9	.563	2.682	77.033						
10	.546	2.601	79.634						
11	.512	2.439	82.073						
12	.510	2.427	84.499						
13	.495	2.357	86.856						
14	.455	2.168	89.024						
15	.425	2.023	91.047						
16	.409	1.946	92.993						
17	.352	1.676	94.668						
18	.318	1.512	96.180						
19	.293	1.396	97.577						
20	.282	1.343	98.920						
21	.227	1.080	100.00						

Varimax dik döndürme(orthogonal) yöntemiyle yapılan faktör analizinde faktör yükleri düşük veya zayıf bir şekilde dağılan yahut birden fazla faktöre dağılan 14 madde analiz dışı bırakılmıştır. Esasen Oblimin eğik döndürme(oblique)yöntemiyle yapılan döndürmede de 2 madde dışında aynı maddelerin aynı faktörlerin altında toplandığı ve yine dört faktör çıktığı görülse de Varimax yöntemiyle elde edilen tablonun kuramsal açıdan daha tatmin edici olması nedeniyle Oblimin yönteminden vazgeçilerek Varimax yöntemi tercih edilmiştir.⁴¹Toplam Varyans (Total Variance) tablosunda görüldüğü üzere öz değeri (eigenvalue) 1'in üzerinde olan 4 faktörün bulunduğu ve bu dört faktörün ölçeğin toplam varyansının %60.69'unu açıkladığı tespit edilmiştir ki sosyal bilimlerde geliştirilen ölçeklerde alt boyutların ölçeğin %40-60'ını açıklaması yeterli kabul edilmektedir.⁴²

⁴¹ Döndürme yöntemlerinin birbirlerine olan uyumu konusunda bkz. Sinan Saraçlı, "Faktör Analizinde Yer Alan Döndürme Metotlarının Karşılaştırmalı İncelenmesi Üzerine Bir Uygulama" *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi* 1/3 (2011) 22-26.
⁴² Çokluk ve dğ. *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik*, 239.

Ölçeğin dört faktörlü bir yapıya sahip olduğunun bir başka göstergesi, faktör yapısı dağılım çizelgesinde (ScreePlot) görüldüğü üzere, grafiğin ilk dört noktadaki dik eğimden sonra beşinci noktadan itibaren plato yapmasıdır.

Tablo 2: Bileşenler Matrisi (Component Matrix) Tablosu

Madde numarası		Faktör			
		Eski yeni ulema kıyası	Geleneğebakış	Kürana dönüş	Yenilikçilik hareketine bakış
6	Günümüz İslam dünyasında İmam-ı Azam seviyesinde herhangi bir âlimin bulunduğunu düşünmüyorum.	757			
21	Günümüz hocaları klasik âlimlerin bildikleri kadar ilme sahip olamazlar.	756			
2	Bugünkü hocalar ilmen mezhep âlimlerimizden üstün olamaz.	738			
22	Klasik ulemânın ihlas ve samimiyetini günümüzdeki ilahiyatçı ve hocalarda bulamıyorum.	727			

21	Şimdiki hocalar zekâ olarak klasik âlimlerimize yetişemezler.	700			
4	Günümüzde hakiki müçtehitlerin yetiştiğine inanmıyorum.	690			
12	Bugün de pekâlâ Ebu Hanife ve İmam Şafii gibi büyük âlimler çıkabilir.	673			
15	Fıkıh mezhepleri birçok konuda Kur'an'a aykırı görüşleri benimsemektedir.		757		
9	İslam âlimleri dini hükümleri bozmuşlardır.		690		
33	Fetva vermek için eski fıkıh kitaplarına bakmaya gerek yoktur.		667		
34	"Allah bize de akıl vermişken eski ulemanın fikirleri neden beni bağlasın!" diye düşünürüm.		665		
30	Aklımı kiraya veremem, kendi fetvamı kendim veririm.		566		
26	Kur'an'ı müfessirlerin yorumlarından değil bizzat kendisini okuyarak anlamaya çalışmak gerekir.			722	
1	Dini bir meseleyle karşılaştığında âlimlerin geçmişte ne dediğine değil doğrudan Kur'an ve hadisleri bakılmalıdır.			705	
27	Bize dayatılan, Emevî İslam'ıdır; gerçek İslam için Kur'an'a dönmeye ihtiyaç vardır.			665	
29	Kur'an kendisinin apaçık olduğunu söylerken başka kaynaklara bakmak gereksizdir.			665	
35	İlahiyatçılar ve hocalar klasik kaynaklarla uğraştıkları kadar Kur'an'a kafa yorsalar çok daha iyi olur.			638	
24	Geçmişteki ulema zamanın şartlarına göre fetva verdiler fakat zaman artık değişti, fetvalar yenilenmelidir.				774
3	Günümüzde dini hükümleri yeniden ele alıp Kur'an ve sünnete göre yeniden yorumlamak gerekir.				757
7	İslam âlimlerinin fikirlerini tekrar etmek yerine bugün yeni şeyler söylemek gerekir.				680
10	Kim bugün dinde yeniliği savunuyorsa, o dinen sapmış bir kimsedir.				633

Tabloda görüleceği üzere, 6., 21., 2., 22., 21., 4. ve 12. maddelerin oluşturduğu 1. faktörün “Eski-yeni ulema kıyası”; 15., 9., 33., 34. ve 30. maddelerin oluşturduğu 2. faktörün “Geleneğe bakış”; 26., 1., 27., 29. ve 35. maddelerin oluşturduğu 3. faktörün “Kur’an’a dönüş” ve 24., 3., 7. ve 10. maddelerin oluşturduğu 4. faktörün “Yenilikçilik hareketine bakış” olarak isimlendirilmesi uygun görülmüştür.

Faktör yük değerlerine bakıldığında ise 1. Faktörün yük değerlerinin .673 ile .757 arasında, 2. faktörün yük değerlerinin 566 ile 757 arasında, 3. faktörün yük değerlerinin 638 ile 722 arasında ve 4. faktörün yük değerlerinin 633 ile 774 arasında değiştiği ve oldukça kabul edilebilir değerlere sahip olduğu görülmektedir.

“Dinde Yenilikçilik Ölçeği” olarak isimlendirilen bu ölçekte, ölçek çalışmalarının çoğunda olduğu gibi, soruların bir kısmı ters bir kısmı düz olarak yer almaktadır. Bir başka anlatımla bazı maddeler gelenekçilik, bazıları ise yenilikçilik tarafından sorulmuştur. Ölçeğin “modernizm ölçeği” diye isimlendirilmemesinin nedeni ise modernizm kavramının, ölçeği doldurma öncesinde katılımcıyı negatif yönde etkileme ihtimalinin daha yüksek olarak görülmesidir. Şüphesiz, yenilikçilik kavramının da negatif çağrışımları varsa da bunun modernizm kadar güçlü olmadığı düşünülmektedir. Öte yandan ölçeğin “gelenekçilik ölçeği” diye isimlendirilmemesinin nedeni araştırmacının bir ilahiyatçı olması ve ilahiyatçılar arasında gelenekçi anlayışın biraz daha yaygın olması nedeniyle ölçeğe “gelenekçi yanlısı” yakıştırması yapılmasının önüne geçilmek istenmesidir. Nitekim ölçekte yenilikçiliği olumlayan maddeler çoğunlukta olduğu halde katılımcıların birinden ölçeğin gelenekçi biri tarafından hazırlandığı şeklinde hiç de haklı olmayan bir kanaat işitilmiştir. Hâlbuki araştırmacı gerek bu makalede gerekse ölçeğin kendisinde yenilikçilik veya gelenekçiliğe tarafgir olmaktan özenle uzak durmuştur. Kaldı ki tarafgir ve sübjektif tavır, ölçek geliştirmenin mantığıyla bağdaşmaz.

İsmlendirilişi bir kenara, ölçekle gelenekçiliği de yenilikçiliği de ölçmek mümkündür. Şöyle ki gelenekçilik ölçülmek istendiğinde ilgili maddeler düz, diğerleri ters olarak hesaplanmalıdır. Bu bakımdan ölçeğin ismi konusunda esnek düşünülmesinde yarar vardır.

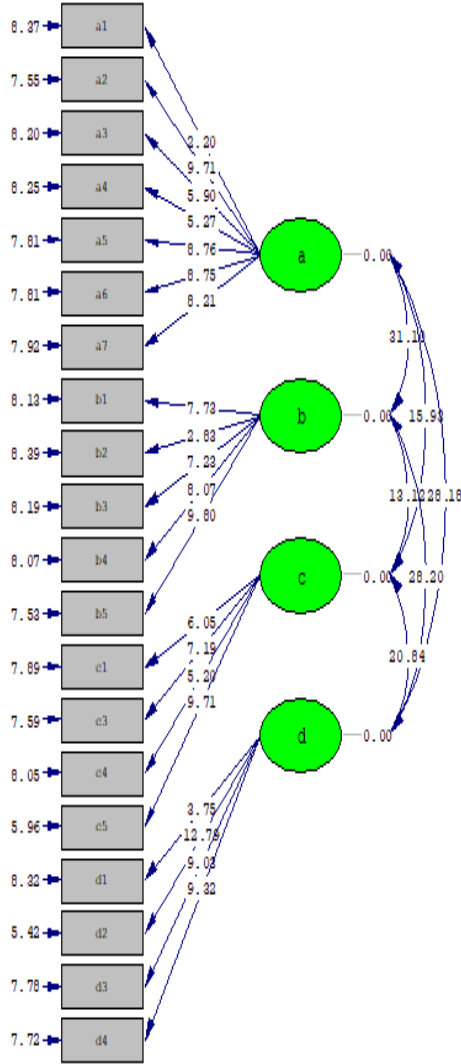
b. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Tablo 3. Doğrulayıcı Faktör Analizi Neticesinde Ortaya Çıkan Uyum İndeksleri Tablosu

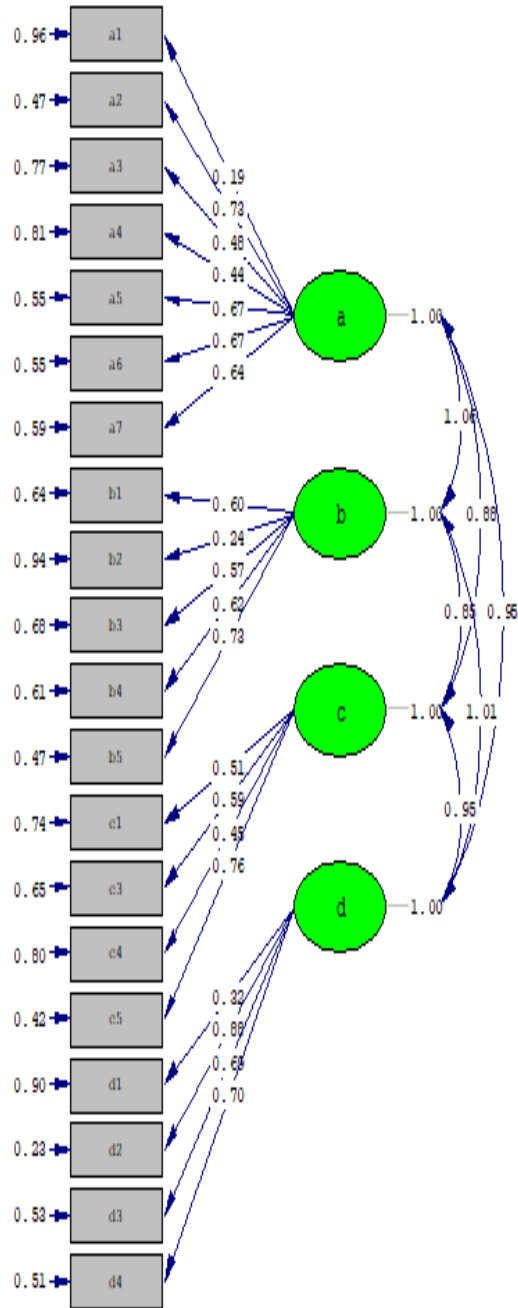
X ²	Df	x ² /Df	RMSEA	NFI	NNFI	CFI	IFI	RMR	SRMR
389.52	183	2.12	.094	.91	.96	.96	.96	.34	.083

Tabloda da görüleceği üzere ölçeğin uyum indeksleri arasında önemli bir yere sahip olan kay kare değeri, $x^2 = 389.52$, $Df = 183$ P Value: 0.00, $x^2/df=2.12$ olarak tespit edilmiştir ki bu değer 3'ün altında olması mükemmel uyum anlamına gelmektedir. Yaklaşık Hataların Ortalama Kare Kökü (Root Mean Square Error of Approximation-RMSEA)=.094 olarak tespit edilmiştir. Bu değer kabul edilebilir değer olan .080'in üzerinde olduğunda iyi bir uyum değeri değildir. Normlaştırılmış Uyum İndeksi (Normed Fit Index - NFI) 0.91 çıkmıştır ki .90 ile .95 arasındaki değer, iyi uyum anlamına gelmektedir. Normlaştırılmamış Uyum İndeksi (Non-Normed Fit Index-NNFI) ise 0.96 olarak tespit edilmiştir. Bu değer .95'in üzerinde olması nedeniyle mükemmel uyumu ifade ettiği görülmektedir. Öte yandan Karşılaştırmalı Uyum İndeksi (Comparative Fit Index-CFI) 0.96 ve Artan Uyum İndeksi (Incremental Fit Index IFI) .96 olarak tespit edilmiştir ki bu değerler istatistiksel olarak mükemmel uyum anlamına gelmektedir. Doğrulayıcı faktör analizindeki son değerler ise Kök Ortalama Karekökü (Root Mean Square Residual -RMR) .34 ve Standart Ortalama Kalanların Karekökü (Standardized Root Mean Residual-SRMR) .83 bulunmuştur ki bu değerler iyi uyuma işaret etmemektedir. Sonuç olarak DYÖ'nün doğrulayıcı faktör analizi neticesinde, dört faktörlü yapının yeterince iyi uyum gösterdiğini söyleyebiliriz. Aşağıdaki T değerleri ve Standardised Solutions grafikleri de bunu doğrulamaktadır.

Şekil 1. T Değeri

Şekil 2. Standardised Solutions

c. Güvenirlik Analizi

Tablo 4. Ölçeğin Güvenirlik Katsayıları Tablosu

	Maddeler	Cronbach's Alpha
Eski-Yeni Ulema Kıyası	7 madde (6., 21., 2., 22., 21., 4. ve 12.)	.878
Geleneğe Bakış	5 madde (15., 9., 33., 34. ve 30.)	.818
Kur'an'a dönüş	5 madde (26., 1., 27., 29. ve 35.)	.785
Yenilikçilik hareketine bakış	4 madde (24., 3., 7. ve 10.)	.803
Ölçek Genel	21 Madde	.898
Yarıya Bölme Testi		
1. Kısım	Değer	.804
	Madde Sayısı	11 ^a
2. Kısım	Değer	.847
	Madde Sayısı	10 ^b
İki Yarı Arasındaki Korelasyon		.751
Spearman-Brown Katsayısı		.858
Guttman İki Yarı Katsayısı		.857

Açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizlerinin ardından 21 maddeye indirilen ölçek, son haliyle güvenirlik analizine tabi tutulmuştur. Bu amaçla ölçeğin iç tutarlılığı testi, iki yarı testi ve alt boyutlar arası korelasyon testi olmak üzere üç teknik kullanılmıştır. Ölçeğin homojen bir yapıya sahip olup olmadığını, bir başka ifadeyle iç tutarlılığını gösteren Cronbach's Alpha katsayıları "Eski-Yeni Ulema Kıyası" faktörü için .878; "Geleneğe Bakış" faktörü için .818, "Kur'an'a Dönüş" faktörü için .785 ve "Yenilikçilik Hareketine Bakış" faktörü için .803 olarak tespit edilmiştir. Ölçeğin tamamının güvenirlik katsayısı ise .898 olarak bulunmuştur.⁴³ Güvenirlik tespiti adına yapılan testlerden ikincisi olan yarıya bölme (split-half) tekniğiyle yapılan güvenirlik hesaplamaları sonucunda ise 11 maddeden oluşan birinci yarının güvenirlik katsayısı .804, 10 maddeden oluşan ikinci yarının güvenirlik katsayısı .847, iki yarı arasındaki korelasyon katsayısı (r) .75, Spearman-Brown katsayısı .858, Guttman Split-Half katsayısı .857 olarak

⁴³ Büyüköztürk, Ş., *Veri Analizi El Kitabı: İstatistik, Araştırma Deseni SPSS Uygulamaları ve Yorum*, Ankara, Pegem Akademi Yayınları, 2012.

tespit edilmiştir ki bu değerler ölçeğin oldukça yüksek bir güvenilirlik katsayısına sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 5. Faktörler Arasındaki Korelasyonu (Pearson Korelasyonu) Gösteren Tablo

		eskiye_yeni_kiyas	gelenege_bakis	kurana_donus	yenilikçilige_bakis
eskiye_yeni_kiyas	Pearson Korelasyonu	1	,434**	,258**	,555**
	Anlamlılık		,000	,000	,000
gelenege_bakis	Pearson Korelasyonu	,434**	1	,642**	,460**
	Anlamlılık	,000		,000	,000
kurana_donus	Pearson Korelasyonu	,258**	,642**	1	,394**
	Anlamlılık	,000	,000		,000
yenilikçilige_bakis	Pearson Korelasyonu	,555**	,460**	,394**	1
	Anlamlılık	,000	,000	,000	

** Korelasyon 0.01 düzeyinde anlamlıdır. (2-tailed).

Son olarak ölçeğin alt boyutları arasındaki korelasyon incelendiğinde “Eski-yeni ulema kıyası” isimli faktör ile “Geleneğe bakış” faktörü arasında orta düzeyde anlamlı ($r=.434$, $P=.000$); “Kur’an’a dönüş” isimli faktörle düşük düzeyde anlamlı ($r=.258$, $P=.000$) ve “Yenilikçilik hareketine bakış” isimli faktörle orta düzeyde anlamlı ($r=.555$, $P=.000$) ilişkilerin bulunduğu görülmektedir. Benzer şekilde “Geleneğe bakış” faktörü ile “Kur’an’a dönüş” faktörü arasında orta düzeyde anlamlı ($r=.642$, $P=.000$) ve “Yenilikçilik hareketine bakış” faktörüyle orta düzeyde anlamlı ($r=.460$, $P=.000$) ilişkilerin olduğu görülmektedir. Son olarak “Kur’an’a dönüş” faktörüyle “Yenilikçilik hareketine bakış” faktörü arasında da orta düzeyde anlamlı ($r=.394$, $P=.000$) bir ilişkinin bulunduğu tespit edilmiştir.

Sonuç

Bu makalede dini ilimler sahasında asırlardır devam eden yenilikçilik (modernizm)-gelenekçilik tartışmasında ampirik yöntemlere dayalı olarak elde edilecek verilere ulaşmak üzere geliştirilen Dinde Yenilikçilik Ölçeği'nin (DYÖ) güvenilirlik ve geçerlik analizine ilişkin bulgulara yer verilmektedir. İlahiyatçılar başta olmak üzere dinî ilimlerle uğraşanları çokça meşgul

etmesine rağmen kimin ne kadar gelenekçi ve ne kadar yenilikçi olduğunun tespitine yönelik hiçbir ölçüm aracı geliştirilmemiştir. Alanda belirli bir boşluğu dolduracağı ümit edilen ölçeğin din psikolojisi, din eğitimi, din sosyolojisi bilim dallarında birçok konuyla ilişkilendirilerek kullanılması mümkündür. Öte yandan ölçeğin yenilikçilik-gelenekçilik tartışmasının, merkezinde cereyan ettiği mezhepler tarihi, kelam, fıkıh, tefsir, tasavvuf, din felsefesi, İslam düşünce tarihi ve İslam felsefesi anabilim dallarında da çeşitli vesilelerle kullanılabilir nitelikte olduğu söylenebilir.

Ön araştırmaların ve iki denemenin ardından oluşturulan 35 maddelik form çeşitli ilahiyat fakültelerinden lisans ve lisansüstü öğrencilerinin yanı sıra öğretim üyelerinden oluşan 560 kişiye uygulanmıştır. Açımlayıcı faktör analizi neticesinde ölçeğin KMO değeri .915, Barlett testi sonucunda kay kare değeri ise [$X^2 = 5289.816$, df: 210, $p = .000$] olarak tespit edilmiştir. Varimax dik döndürme yöntemiyle yapılan faktör analizi sırasında 14 maddenin ölçekten çıkarılmasıyla “Eski-yeni ulema kıyası”, “Geleneğe bakış”, “Kur’an’a dönüş” ve “Yenilikçilik hareketine bakış” olarak isimlendirilen 4 faktörlü 21 maddelik Dinde Yenilikçilik Ölçeği’ne ulaşılmıştır.

Açımlayıcı faktör analizinin ardından yapılan doğrulayıcı faktör analizinde ise uyum ifade eden kay kare değerlerine ulaşılmıştır ($X^2 = 389.52$, Df = 183 P Value: 0.00, $X^2 /df = 2.12$). Bunun dışındaki diğer uyum indekslerinden RMSEA, .094; NFI, .91; NNFI, 0.96; CFI, 0.96; IFI, .96; RMR, .34 ve SRMR: .83 olarak tespit edilmiştir. Bu indeksler incelendiğinde RMSEA, RMR ve SRMR değerleri iyi uyuma işaret etmezken, kaykareye ilişkin değerlerle birlikte NFI, NNFI, CFI ve IFI değerleri iyi veya mükemmel uyum vermiştir. Sonuçta DYÖ’nün doğrulayıcı faktör analizi, dört faktörlü yapının yeterince iyi uyum verdiği söylenebilir.

Son olarak elde edilen 21 maddeden oluşan ölçeğin güvenirlilik analizi yapılmış, bu çerçevede Alpha ve SplitHalf (iki yarı güvenirlilik analizi) hesaplamaları yapılmıştır. Ölçeğin Cronbach’s Alpha katsayıları “Eski-yeni ulema kıyası” faktörü için .878; “Geleneğe bakış” faktörü için .818; “Kur’an’a dönüş” faktörü için .785 ve “Yenilikçilik hareketine bakış” faktörü için .803 olarak tespit edilmiştir. Ölçeğin tamamının güvenirlilik katsayısı ise .898’tir. İki yarı güvenirlilik analizi sonucunda ise 11 maddelik birinci kısmın Cronbach’s Alpha katsayısı .804; 10 maddeden oluşan ikinci yarının güvenirlilik katsayısı .847; iki yarı arasındaki korelasyon katsayısı .75; Spearman-Brown katsayısı .858, Guttman Split-Half katsayısı .857 olarak tespit edilmiştir.

Tüm bu değerler göz önünde bulundurulduğunda DYÖ’nün dinde

yenilikçilik veya gelenekçilik düzeyini güvenilir ve geçerli şekilde ölçtüğü söylenebilir.

KAYNAKÇA

- AÇIKGENÇ, A. (1990). İslami Uyanış ve Yenilikçilik Düşünürü Fazlur Rahman'ın Hayatı ve Eserleri (1919-1988). *İslami Araştırmalar Dergisi* 4(4) 232-252.
- ADAMS, C. J. (1997). Fazlur Rahman ve Klasik Modernizm. *İslam ve Modernizm Fazlur Rahman Tecrübesi*. 79-91.
- ARIKAN, A. (2017). Cemaat Halinde Kalmak veya Cemaatlere Bölünmek. *Gerilim ve Çatışma Arasında Mezhep: Mezhep Sosyolojisi* içinde, Mustafa Tekin, 284-304. Ankara: Yeni Yayınları.
- AYDIN, A. (2013). Bir Bibliyografya Denemesi: Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'yi Konu Alan Çalışmalar. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 4(8), 29-77.
- AYDIN, M. S. (1990). Fazlur Rahman ve İslam Modernizmi. *İslami Araştırmalar Dergisi*. 4(4), 273-284.
- BİRİŞİK, A. Kur'âniyyûn. *TDV İslam Ansiklopedisi*. C.26, 428-429.
- BÖLÜKBAŞ, N. (2016). Şeyhulislam Mustafa Sabri Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve İslam Hukuk Usulü ile İlgili Görüşleri. *EKEV Akademi Dergisi*. 66, 483-500.
- BULUT, İ. (2014). İDKAB Öğrencilerinin Bireysel Yenilikçilik ve Ahlaki Olgunluk Düzeyleri Üzerine Kelam Dersinin Etkisi". *Kelam Araştırmaları*. 12(2), 55-100.
- BÜYÜKÖZTÜRK, Ş. (2002). Faktör Analizi Temel Kavramlar ve Ölçek Geliştirmede Kullanım. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yöntemleri*. 32, 470-483.
- BÜYÜKÖZTÜRK, Ş., ÇAKMAK, E.K., AKGÜN, Ö.E., KARADENİZ, Ş. & DEMİREL, F. (2018). *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. İstanbul: Pegem Akademi.
- BÜYÜKÖZTÜRK, Ş. (2012). *Veri Analizi El Kitabı: İstatistik, Araştırma SPSS Uygulamaları ve Yorum*. Ankara: Pegem Akademi,
- ÇOKLUK, Ö., ŞEKERCİOĞLU, G. & BÜYÜKÖZTÜRK, Ş. (2012). *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik*. Ankara: Pegem Akademi.
- DAVUDOĞLU, A. (1989). *Dini Tamir Davasında Din Tahripçileri*. İstanbul:
-

Huzur Yayınları.

- DAVUDOĞLU, A. (2017). *Selamet Yolları: Bulûğu'l- Meram Tercüme ve Şerhi*. İstanbul: Fazilet Neşriyat.
- DEMİRCİ, M. (2003). Kur'an'a Modernist Yaklaşımlar. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*. 12, 29-51.
- DÖNDÜREN, H. (1998). Zamanın Şartlarının Değişmesiyle İslamî Hükümlerin Değişmesi, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 7, 77-113.
- İŞCAN, M.Z. (2001). Bazı İslam Modernistlerine Göre Kadın Hakları Konusunda Kısmi Bir Değerlendirme. *EKEV Akademi Dergisi*. 3(1), 37-63.
- İŞCAN, M.Z. (2009). Selefiliğin İhyacılığı ve Dini Düşünceye Yenilikçilik. *Marife*, 9(3), 9-20.
- KARAMAN, H. (1990). Modernist Proje ve İctihat. *İslami Araştırmalar Dergisi*. 4(4), 156-164.
- KILIÇER, K. & ODABAŞI, H. F. (2010). Bireysel Yenilikçilik Ölçeği (BYÖ): Türkçeye Uyarlama, Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 38, 150-164.
- ÖZERVARLI, M.S. (2001). Osmanlıların Son Dönemindeki Batılılaşma Hareketinin İslam Düşüncesinde Yenilik Çabalarına Etkisi. *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim: Milletlerarası Kongresi Tebliğleri*. İstanbul: 663-673.
- ÖZŞENEL, M. (2006). Gelenek ile Modernite Arasında bir Sentez Denemesi: Seyyid Süleyman Nedvî (1884-1953). *Divan İlmi Araştırmalar*. 21(2), 115-126.
- ÖZTÜRK, M. (2009). İslam Dünyasında Yenilik ve Yenilikçilik Karşıtlığının Zihniyet Kodları -Modern Türkiye Örneği. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 9(1), 1-21.
- SARAÇLI, S. Faktör Analizinde Yer Alan Döndürme Metotlarının Karşılaştırmalı İncelenmesi Üzerine Bir Uygulama. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*. 1(3), 22-26.
- SİFİL, E. (1997). *Modern İslam Düşüncesinin Tenkidi I*. İstanbul: Kayıhan.
- SİFİL, E. (1998). *Modern İslam Düşüncesinin Tenkidi II*. İstanbul: Kayıhan.
- ŞİMŞEK, Ö.F. (2007). *Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş*. Ankara: Ekinoks.
- SÖNMEZ, M. (2012). İslam Modernizmin Doğuşu ve İki Önemli Temsilcisi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 18, 153-178.
- VAROL, A. (2012). İhvan'a Yönelik Eleştiriler ve Cevapları. *Hasan el- Benna ve*

Müslüman Kardeşler Uluslararası Sempozyum. Ankara: 427-472.

YAŞÇIOĞLU, M.M. (2017). Sosyal Bilimlerde Faktör Analizi ve Geçerlilik: Keşfedici ve Doğrulayıcı Faktör Analizlerinin Kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*. 46, 74-85.

THE DEVELOPMENT OF INNOVATIVENESS (MODERNISM) IN RELIGION (ISLAM) SCALE: RELIABILITY AND VALIDITY STUDY

 Ümit HOROZCU^a

Extended Abstract

In this article we present the findings of the reliability and validity analysis of the “Innovativeness in Religion Scale” that we have developed for contributing empirical evidence to innovativeness (modernism)-traditionalism that has been going on for centuries in the field of religious sciences. Although hard debates have taken place among those dealing with religious sciences, especially theologians, no scale has been developed to determine how traditional and how innovative people are.

This scale, which we hope to fill an important gap in the field of theology, can be used in many branches of science such as the psychology of religion, the education of religion, the sociology of religion by associating with many topics. On the other hand, we can say that this scale can be used variously in the branches of science such as the history of islamic sects, kalam, fiqh, tafsir, tasawwuf, the philosophy of religion, the history of Islamic thought and Islamic philosophy. Because they are branches of science interested in the discussion of innovativeness-traditionalism.

We have developed the scale, as considering 6 different trends observed between theologians and religious scientists in Turkey. With another expression, we considered 6 different approaches we saw on the scale of innovativeness-traditionalism. The first is the approach which argues that the tradition of Islamic science is totally distorted and therefore it is necessary to return to the Qur'an. Within this understanding, it is possible to see two different approaches. Some of them emphasize that the hadiths are not reliable, and that we must return to the Qur'an totally, because the Qur'an

---

^a Assoc. Prof., Istanbul University Theology Faculty, umit.horozcu@istanbul.edu.tr

is a book that clarifies itself. And those who adopt other understanding use the hadiths they see fit to the Qur'an. However, the common point of the two groups is to totally oppose the tradition. Second, it is the approach that is called salafi, which emphasizes the return to the Qur'an, the authentic sunnah and the beliefs of the predecessors. Declaring other muslims as non-believer (takfir) is the most prominent feature of those adopting this approach. The third is the approach which was adopted by those who advocate islamic innovation and known as Islamic modernists. They advocate the reconstruction of the provisions of Islam according to the conditions of time, taking into account the Qur'an and the sunnah. The fourth is the approach of those who, although respect the scholars of the islamic tradition, believe that they are big scholars as the distinguished imams and they have qualification of ijihad, even they can find the thoughts of the distinguished imams as wrong. The fifth is the approach adopted by those who are respectful to the scholars of the tradition and give fatwa according to the traditional methods and principles. And the sixth is the approach adopted by those who refuse innovation in religion totally and every new thought on Islam.

We want to talk about the process we developed of the scale. After preliminary researches and two applications we have constituted 35-item form and administered it to 560 students and academicians from different theology faculties. In the exploratory factor analysis, the Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) sampling adequacy value was calculated at .915, and Bartlett's Sphericity Test approximated the chi-squared value as [$\chi^2 = 5289.816$, df: 210, $p = .000$]. Applying the Varimax orthogonal rotation method and removing 14 items from the scale we obtained Innovation in Religion Scale which has 21 items four factors named as "The Comparison of New-Old Scholars", "View to the tradition", "Returning to the Qur'an" and "View to the Innovation movement in Islam".

The indexes obtained from the confirmatory factor analyses are as follows: $\chi^2 = 389.52$; Df = 183, (p-value: 0.00, $\chi^2 / df = 2.12$); Root Mean Square Error of Approximation (RMSEA) = 0.094; Normed Fit Index (NFI) = 0.91; Non-Normed Fit Index (NNFI) = 0.96; Comparative Fit Index (CFI) = 0.96; Incremental Fit Indices (IFI) = .96.; Root Mean Square Residual (RMR) = .34; Standardized Root Mean Residual (SRMR) = .83. As a result, confirmatory factor analysis of the scale show that four-factor structure is fit enough.

After performing the exploratory and confirmatory factor analyses, we calculated the 21-item and 4-factor scale's reliability using by Alpha and

Split-half tests. The results of analyses are as follow: Cronbach's alpha coefficients are .878 for the first factor (The Comparison of New-Old Scholars), .818 for the second factor (Returning to the Qur'an), .785 for the third factor (View to the tradition), .803 the fourth factor (View to the Innovation movement in Islam) and .898 for the whole of scale. The Spearman-Brown coefficient was .858, and correlation between the two half was .75 and Guttman Split-Half coefficient was .857. All of these findings support our hypothesis that our scale is reliable and valid.

	Component			
	The Comparison of New-Old Scholars	View to the tradition	Returning to the Qur'an	View to the Innovation movement
I do not think that there is any scholar in the present Islamic world at the level of Imam-Azam.	.757			
Today's islamic scholars can not have as much knowledge as classical islamic scholars know.	.756			
Today's islamic scholars can not be superior to our classical islamic scholars in terms of knowledge.	.738			
I can not find the taqwa and sincerity of classical islamic scholars in today's theologians and scholars	.727			
Present scholars can not catch up with our classical scholars in terms of intelligence.	.700			
I do not believe that the true mujtahids are growing up today	.690			
Today, great scholars like Ebu Hanife and Imam Shafi can rise, of course.	.673			
The fiqh sects have adopted many views contrary to the Qur'an.	.757			
Islamic scholars have distorted religious provisions.	.690			
There is no need to look at old fiqh books to give fatwa	.667			
"Why should the thoughts of the old scholars be binding for me despite Allah has given us reason?" I think	.665			
I do not surrender my mind to anybody, I give my fatwa myself.	.566			
It is necessary to try to understand the Qur'an by reading it personally, not by the commentaries of the commentators.			.722	
When we confronted with a religious matter, we should look			.705	

---

directly at the Qur'an and the hadiths, not what the scholars have said in the past.				
It is the Umayyad Islam imposed on us; it is necessary to return to the Qur'an for true Islam.			.665	
Because the Qur'an manifests itself as clear, it is unnecessary to look at other sources.			.665	
It is much better for theologians and teachers to deal with Qur'an more than the classical sources.			.638	
They gave fatwas according to the conditions of the time in the past, but now the time has changed and the fatwas must be renewed.				.774
Nowadays it is necessary to reconsider the religious provisions and re-interpret according to the Qur'an and the Sunnah.				.757
Instead of repeating the ideas of Islamic scholars, it is necessary to say something new today.				.680
Whoever defends innovation in Islam today, he is religiously deviant.				.633

Keywords: The Psychology of Religion, Religion, Modernism, Innovation, traditionalism, Scale developing.

